

LÁNCOS PETRA LEA: NYELVPOLITIKA ÉS NYELVI SOKSZÍNŰSÉG
AZ EURÓPAI UNIÓBAN (BUDAPEST: PÁZMÁNY PRESS 2014) 295.

„A szabad intézmények létrejötte szinte elképzelhetetlen egy olyan országban, mely több, különböző nemzetiségből áll. Az olyan emberek, akik között nincs semmiféle összetartozás-tudat; különösen, ha különböző nyelveken beszélnek és olvasnak, nem jöhet létre az a köznyilvánosság, mely egy működőképes képviselői demokráciában nélkülözhetetlen” – idézi John Stuart Millt¹ könyvében Lános Petra Lea (76. o.).

A többszintű kormányzással, vagy éppen a föderalizmussal foglalkozó társadalomtudományi irodalomban régóta közhelynek számít, hogy alapvető különbség van az egynyelvű (vagy legalábbis a többnyelvű, de a beszélt nyelvek szerint nem szegregálódott) és a több szétváló nyelvi egységből felépülő föderációk között: utóbbiakban a magasabb szintű kormányok általában kevesebb feladatot látnak el, mint az előbbiekben.² Mivel napjainkban már a jogtudományban is megjelentek az EU-t a föderális országokhoz hasonlító modellek³ (ezek a politikatudományban, a közgazdaságtanban már régóta ismertek), így roppant fontos kérdés, hogy az EU nyelvi sokszínűségének hatásait is elemezzük.

Ez a nyelvpolitika és a jogi szabályozás roppant sok oldalát elemző kötet mindenképpen megkerülhetetlen lesz a téma további feldolgozásai során – tegyük hozzá, nem csak magyarul, vélhetően egy angol kiadásával is ez lenne a helyzet. A kötet ugyanis hangsúlyában eltér a társtudományokban (angol nyelven) megjelenő *policy*-elemzésektől: ott a kérdés inkább az, hogy miként hat a nyelvi sokszínűség az Unió működésére, politikájára, itt azonban a fordítottja, vagyis az, hogy miként hat az uniós szabályozás és politika erre a nyelvi sokszínűségre. (Ha tetszik: a nyelvi sokszínűséget nem magyarázó, hanem függő változóként kezeli.)

Az alábbi bemutatás pozitívan elfogult. Ez – a témaválasztást és a feldolgozás módszerét (a társtudományok eredményeinek beemelését) leszámítva – két elemnek köszönhető. Csak dicsérni lehet azt a gyakran a *policy*-elemzésekből is hiányzó elemet, hogy a szerző állásfoglalásai során nem feledkezik meg az adott célkitűzés vagy az ajánlott eszköz árnyoldalairól sem. Másrészt, ezen ajánlások megfogalmazása, vagy éppen a normatív elemzések kapcsán egyértelműen megfogalmazza, hogy milyen etikai alapokra támaszkodik, sőt ezeknek (politika)filozófiai megvédésére is vállalkozik. Álláspontjának sarokköveit *nyelvféltés*ként (a létező nyelvek védelmének hangsúlyozásaként) és *multikulturalizmus*ként definiálhatjuk.

¹ John S. MILL: *On Representative Government* (London: The Electric Book Co. 2001) 286.

² Magyarul lásd pl. John CULLIS – Philip JONES: *Közpénzügyek és közösségi döntések* (Budapest: Aula 2003) 474–490; SZALAI Ákos: „Fiskális föderalizmus: Áttekintés” *Közgazdasági Szemle* 2002. 437.

³ Lásd pl. Robert SCHÜTZE: *From Dual to Cooperative Federalism: the Changing Structure of European Law* (Oxford: Oxford University Press 2009); Koen LENAERTS: „Federalism: Essential Concepts in Evolution – The Case of The European Union” *Fordham International Law Journal* 1998. 746 – 798. A magyar irodalomból: Balázs FEKETE: „Vertical Division of Powers from the Perspective of Member States. Police Power in the Context of European Union Constitutionalism” in Antonia GEISLER – Michael HEIN – Siri HUMMEL: *Law, Politics and the Constitution. New Perspective from Legal and Political Theory* (Frankfurt: Peter Lang 2014) 109–124.

Az uniós nyelvpolitika alapdilemmáját a mű (a többi nyelvileg sokszínű politikai közösség nyelvpolitikájával való párhuzamot kiemelve) abban látja, hogy választani kell három út közül – pontosabban azokat valamiféleképpen ötvözni kell. A polgárokkal való hatékony kommunikáció a *restrikciót*, vagyis a nyelvek számának korlátozását követelné. Az egységes belső piac megteremtése a *polgárok többnyelvűségét* kívánná meg. Az Unió kulturális sokfélesége, a polgárok alapjogainak érvényesülése pedig a *nyelvi sokszínűség* és az uniós szintű anyanyelv-használati jogok mellett szólnak (21. o.). Az elsődleges jogban Lisszabon óta, mintha az utóbbi kerülne a középpontba, hiszen az EUSZ 3. cikkének (3) bekezdése kimondja, hogy „az Unió tiszteletben tartja saját kulturális és nyelvi sokféleségét, továbbá biztosítja Európa kulturális örökségének megőrzését és további gyarapítását”, de a másodlagos jog, a joggyakorlat mégis inkább az első és a második felé húz.

Kiindulópontként szögezzük le: az unió nyelvi viszonyainak alakítására az Európai Unió kevés eszközzel rendelkezik. Közvetlenül csupán a saját intézményi nyelvhasználatát tudja szabályozni – illetve támogatni tudja azokat az (első-sorban nyelvoktatási) programokat, amelyek a polgárok többnyelvűségét segítenék elő, de nincs hatásköre a tagállami nyelvpolitikák formálására (233–234. o.). Azonban az intézményi nyelvhasználat maga is roppant fontos kérdés: jól mutatja ezt az is, hogy az EGK legelső másodlagos jogforrása, a Tanács 1/58/EGK rendelete épp ezt rendezte.

A recenzió három főbb pont köré szerveződik. Először röviden áttekintjük a kötet szerkezetét, majd a nyelvféltés és a multikulturalizmus szemléletmódja elemzésére kerítünk sort.

A kötet szerkezete. A kötet első két fejezete kísérletet tesz a nyelvi sokszínűség alapvető fogalmainak definiálására, a lehetséges nyelvpolitikai irányok meghatározására. Itt próbálja meg meghatározni a nyelv fogalmát is. Ez azért jelent problémát, mert azt nem definiálja a jog. Elvileg a társtudományok nyújthatnának segítséget, de mint a kötet bemutatja, azokból sem olvasható ki ilyen definíció. Éppen ezért nem tudunk választ adni arra, hogy például az EUSZ előbb látott 3. cikkének (3) bekezdésében mit is értünk nyelven. Nem tudhatjuk például, hogy a jelnyelv nyelv-e (emellett a szerző erősen elkötelezett), vagy hogy hol a határ dialektus és önálló nyelv között. (A dialektusok védelme ugyanis nem szerepel az uniós nyelvpolitika céljai között.) A második fejezetben próbálja megfogalmazni a nyelvi sokszínűség védelme mellett szóló érveket. Ezekre nemsokára visszatérünk.

A harmadik és a negyedik fejezet az európai nyelvi sokszínűség szociológiai leírását adja, míg az ötödik azt vizsgálja, hogy miként hat erre az uniós nyelvpolitika nagyjából 1958 óta megszilárdult rendszere. Itt mutatja be azt a nyelvi hierarchiát, amely az EU politikájában kialakult. Eszerint léteznek (I) munkanyelvek (amelyeken a hivatalokon belüli kommunikáció, illetve az uniós intézménynek nem számító szervek és a polgárok közötti kommunikáció is zajlik), (II) hivatalos nyelvek, (III) nem hivatalos, de kiemelt nyelvek (ilyenek elsősorban a Spanyolországban beszélt baszk, katalán, galíciai), (IV) az őshonos nyelvek (a kisebbségi nyelvek), (V) a gyakorlatilag védelemben nem részesülő nyelvek (például a bevándorlók nyelvei).

Az Unió nyelvpolitikai lépéseit két szakaszra bontja, itt a cezúrát a Lisszaboni Szerződés és az Alapjogi Charta jelenti. Az azt megelőző időben a nyelvi jogok az elsődleges jogban nem kaptak helyet, a nyelvi kérdés elsősorban mint az általános (illetve kezdetben specifikusan, mint az állampolgársági alapú) diszkrimináció tilalma, és a közösség kulturális, illetve oktatási kompetenciájának része jelent meg.

A hatodik fejezet mutatja be az Unió Lisszabon előtti nyelvpolitikáját, nyelvi szabályozását – különösen nagy hangsúlyt helyezve az Európai Bíróság diszkriminációellenes döntéseire. Ez, vagyis a VI. 2. alfejezet a kötet talán legizgalmasabb része. Ezekben a bíróság elé kerülő kérdés mindig az volt, hogy egy álláshirdetés esetén, adott nyelvi feltételek megfogalmazása a munkavállalók közötti rejtett diszkriminációt jelent-e. A bíróság vizsgálta a diszkriminációt tagállami szabályozás esetén,⁴ a magánfelek lépéseit,⁵ és – legnagyobb terjedelemben – az Unió belső szabályozásában megjelenő nyelvi, és ezzel összefüggésben az állampolgári alapú diszkriminációt.⁶ Az uniós kultúr- és oktatáspolitikai nyelvi hatásait elemezve pedig megállapítja, hogy e területeken a tendenciák nem a föderalizálódás, hanem éppen ellenkezőleg, a nemzetállamok újbóli megerősödése irányába mutatnak. Ez pedig nem feltétlenül a nyelvi sokszínűség fenntartásához, hanem inkább a tagállamok hivatalos nyelvet védő akcióinak gyarapodásához vezetnek.

A következő két fejezetet a lisszaboni folyamat vizsgálatának szenteli. A hetedik fejezet az azt előidéző indokokat próbálja azonosítani, míg a nyolcadik a Lisszaboni Szerződés és az Alapjogi Charta dogmatikai elemzését adja. Ezen időszak értékelésének módszere alapvetően eltér az előző időszakétól. Érthető okból. A megváltozott elsődleges jogot vizsgáló VIII. fejezet, az „idevágó európai bírósági esetjog híján az alkotmányjog-tudomány talaján” (207. o.) állva csak „rövid, dogmatikai szempontú értékelést kíván adni” (205. o.).

Az utolsó, kilencedik fejezet ugyan *Az uniós nyelvi rezsím gazdasági értékelése* címet viseli – de ez ne tévesszen meg minket! Itt ugyanis egyrészt visszatér az első fejezetek témája, vagyis a nyelvi sokszínűség melletti és elleni (most már szűken vett pénzügyi-gazdasági) érvek számbavétele. A fejezet második része pedig a *policy*-javaslatok, *de lege ferenda* javaslatok ismertetését, és azok értékelését adja.

Nyelvféltés. A szerző a nyelvmegtartást alapvető célnak tekinti, és komoly érveket hoz fel a létező nyelvek megőrzése mellett: előkerülnek hagyományos pénzügyi-gazdasági, a biodiverzitás-érveléssel rokon közgazdasági-instrumentalista, és – szándéka szerint – nem instrumentalista, a nyelvi sokszínűség önértékére hivatkozó érvek is.

⁴ C-274/96. sz. Bickel és Franz ügyben 1998. november 24-én hozott ítélet [EBHT. 1998., I-7637].

⁵ C-281/98. sz. Angonese-ügyben 2000. június 6-án hozott ítélet [EBHT 2000., I-4139].

⁶ C-361/01. P. sz., Kik kontra OHIM ügyben benyújtott fellebbezés alapján 2003. szeptember 9-én hozott ítélet [EBHT 2003., I-8283], C-160/03. sz. Spanyol Királyság kontra Eurojust ügyben 2005. március 15-én hozott ítélet [EBHT I-02077], T-185/05. sz. Olaszország kontra Bizottság ügyben 2008. november 20-án hozott ítélet [EBHT 2005., I-2077], a Törvényszék 117/08. sz. Olasz Köztársaság kontra Európai Gazdasági és Szociális Bizottság ügyben 2011. március 31-én hozott ítélete [EBHT-ban még nem tették közzé].

A pénzügyi-gazdasági érvek kapcsán remekül érzékelteti, hogy a nyelvi különbségek hatása nem merül ki abban, hogy a fordítás miatt drágább lesz az Unió működése. (Bár látunk adatot arra is, hogy az EU adminisztratív kiadásainak több mint negyven százalékát teszi ki a nyelvi szolgáltatások költségei, és hogy e fordítások lassítják a munkát, illetve a félrefordítás, az értelemvesztés veszélyét is magukban hordozzák [228. o.]). A legfontosabb probléma: a kereskedelmi kapcsolatok és befektetések mozgásának korlátozása.

Ez az érv a joggazdaságtanban kiindulópontnak számító *tranzakciós költségekre* hívja fel a figyelmet. A szerződő felek közötti nyelvi különbség növeli a szerződéskötéssel, befektetéssel együtt járó költségeket (85. és 226. o.), „közös nyelv bevezetése két gazdasági szereplő között a kereskedelmi kapcsolatok akár 50 százalékos növekedéséhez vezethetnek” (226. o.). Ugyanakkor érdemes azt is hozzátenni, hogy a tranzakciós költségek nem merülnek ki abban, hogy *adott* szerződést – például a fordítás miatt – drágább megkötni, hanem ennél még nagyobb jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy *bonyolultabb* szerződéseket kell kötni. Erről a szöveg sajnálatosan keveset beszél, holott a szerződések esetén jól ismert probléma – még azonos nyelvet beszélők esetén is – az, hogy a szerződés szövege esetleg félreérthető. Ennyiben a nyelvi kockázat minden szerződés része.⁷ Különösen fontosá válik ez persze, ha valamelyik fél a szerződés nyelvét nem érti.⁸ E gazdasági-pénzügyi hatások miatt érthető, hogy az Unió miért kezdett a polgárokat a többnyelvűségre ösztönző, a második, harmadik uniós nyelv elsajátítását elősegítő programba. (Mint majd látjuk, a Szerző ezt erős kritikával illeti.)

A nyelvek megtartása melletti instrumentalista érvet a társtudományokból veszi: a többnyelvűség előnyei hasonlíthatnak ahhoz, mint amelyeket a fajok fennmaradása mellett a *biodiverzitás* kapcsán érvként hoz fel az ökológia, illetve a környezet-gazdaságtan. Ott a hangsúly arra kerül, hogy nem tudhatjuk, adott esetben melyik faj nyújthat olyan szolgálatot az ember, illetve a környezete számára, amelyre más nem képes. Éppen ezért a fajok pusztulásával nő annak a veszélye, hogy olyan probléma merül fel, amellyel szemben nem találunk megfelelő védelmet. Hasonlóképpen, „a nyelvi sokszínűség fenntartása azért előnyös, mert az egyes nyelvek különleges tudást hordoznak a beszélők közvetlen környezetéről, s ez elősegíti az adott

⁷ Az ilyen esetek bővebb elemzése: SZALAI Ákos: *A magyar szerződési jog gazdasági elemzése* (Budapest: Széchenyi István Szakkollégium – L'Harmattan 2013) 488–496.

⁸ Ennek tankönyvi példája a szerződési jogi irodalomban az ún. *Haaksjöringsköd*-ügy (RG, 08. 06. 1920 – II 549/19): egy meghatározott hajó rakományára kötött két norvégül nem beszélő fél adásvételi szerződést úgy, hogy a vétel tárgyát *Haaksjöringsköd*-ként határoztak meg. Mindkét fél úgy tudta, hogy ez bálnahúst jelent, és ezt is akartak eladni, illetve venni. Csakhogy kiderült, hogy norvégül a *Haaksjöringsköd* cápahús – és a rakomány is cápahús volt. A kérdés az volt, hogy a cápahús szállításával az eladó szerződésszerűen teljesít-e vagy sem. A *Reichsgericht* megállapította az eladó szerződésszegését: a bíróság értelmezése szerint függetlenül az adott szó jelentésétől a szerződés cápahús szállítására jött létre. Menyhárd Attila értelmezése szerint amennyiben csak a vevő hitte volna azt, hogy az adott szó bálnahúst jelent, akkor a szerződés egyoldalú téves feltevés miatt lett volna megtámadható, vagyis a nyelvi kockázatot az eladóra terhelte volna. Az eset bemutatását és elemzését magyarul lásd MENYHÁRD Attila: *A szerződés akaratihibák miatti érvénytelensége* (Budapest: ELTE Polgári jogi tanszék 2000) 18.

környezethez való sikeres alkalmazkodást” (49–50. o.). A kötet ezen a ponton klasszikus joggazdaságtani érvelésbe csúszik: a nyelvi sokszínűség közgazdasági értelemben közjóságot⁹ jelent. A Szerző le is vonja a legegyszerűbb közgazdaságtani következtetést: ha valami közjóság, akkor annak előállításáról, védelméről az államnak – esetünkben az Európai Uniónak – kellene gondoskodni (50. o.).¹⁰

Az instrumentalista érveléstől megpróbálja élesen elkülöníteni a kötet azokat az érveket, amelyek a nyelvi sokszínűséget nem annak valamilyen „szolgálatá” miatt, hanem önmagában tekintik értékesnek. Bár a szerző azt állítja, hogy ezek a létező nyelvek önértékét mutatják meg, a kísérlet nem sikeres: végső soron mindegyik megjelenő érv instrumentális – csak a hivatkozás nem a biodiverzitásnál látott kockázatcsökkentés, hanem valami más. Az *identitás-érv* szerint a nyelv „az *identitás* és a folytonosság érzését nyújtja számukra” (32. o.) tehát ez végső soron azt állítja, hogy a nyelv azért fontos, hogy megmaradjon az identitás. Hasonlóképpen instrumentalista érv az is, amely szerint az, hogy mindenki a saját nyelvét használhassa, azon tájékozódhasson, növeli a *politikai részvételt*. A nyelvmegőrzés itt tehát a politikai részvétel elősegítésének, mint nagyobb célnak alárendelt eszköz. Az *igazságossági-egyenlőségi érv* is valamiféle „szolgálatuk” miatt tartja érdemesnek a nyelveket védelemre: ha egy egyébként többnyelvű közösség egy, vagy néhány hivatalos nyelvet választ ki, az automatikusan előnyhöz juttatja az azt, vagy azokat anyanyelvként beszélőket, „hatalmi struktúrákat” hoz létre (40. o.). A nyelvvédelem tehát a hatalmi struktúrák kialakulásának megelőzése, a nagyobb egyenlőség elősegítése céljából fontos.

A kötet alapján úgy tűnik tehát, hogy a nyelvek védelme mellett sokkal egyszerűbben érvelhetünk instrumentális érvek segítségével. A joggazdász számára (mint jelen sorok szerzője) persze ez nem meglepő: a közgazdaságtan szerint a jó dolgok (jóságot), nagyon kevés kivételtől eltekintve azért jók, mert valami náluk nagyobb célt szolgálnak. Önértéknek – logikai okok (a közöttük levő ellentmondások szükségyszerű feloldása) miatt – csak nagyon kevés dolgot tételezhetünk, és úgy tűnik, a nyelv sem ilyen. De ez nem jelenti azt, hogy a biodiverzitás érvre (elsősorban) vagy a többi itt felsorolt érvre támaszkodva ne érvelhetnénk a nyelvi sokszínűség mellett. Igaz, ez azzal is jár, hogy szembe kell néznünk azokkal a szintén instrumentális ellenérvekkel (mint az elsőként látott gazdasági-pénzügyi érv), amelyek annak árnyoldalaira hívják fel a figyelmet.

A nyelvfeltés az Európai Unió dimenziójában gyakran úgy jelenik meg, mint a tagállamok önvédelme Brüsszel törekvéseivel szemben. Ez itt-ott sajnos a kötetben is előkerül. Elsősorban az áruk szabad mozgása kapcsán (erre később vissza-

⁹ Vagyis olyan jóságot, amely olyan hasznokat (esetünkben a kockázatcsökkenést) hoz, amelyek élvezetéből nem lehet senkit kizárni – azokat sem, akik semmit nem tesznek annak előállítására, fennmaradása érdekében.

¹⁰ Tegyük hozzá, a komolyabb közgazdaságtani munkák már nem látják ilyen egyértelműnek azt, hogy a közjóságot a kormányoknak kellene előállítaniuk (lásd pl. Elinor Ostrom munkásságát) – de a nyelvi sokszínűség esetén talán igaz lehet ez. Ostrom állításainak egy rövidebb összefoglalásáért lásd pl. Elinor Ostrom: „Private and Common Property Rights” in Boudewijn BOUCKAERT – Gerrit DE GEEST (szerk.): *Encyclopedia of Law and Economics, Volume II. Civil Law and Economics* (Cheltenham: Edward Elgar 2000) 332–379.

térünk), vagy éppen az olyan megfogalmazásokban, mint „a Közösség nyelvpolitikájának [...] irány[a], [hogy] az angol nyelv számára meghatározó szerepet szán a hivatalos nyelvek között” (168. o.).

Ezzel szemben a nemzetállamok, mint a kötetből is élesen kitűnik, nem a nyelvi sokszínűséget védik, hanem a *saját hivatalos nyelvüket*. Jól látható ez például a kötetben is idézett Olaszország kontra Bizottság ügyben,¹¹ amelyben a kérdés az volt, hogy megtehető-e az, hogy egy uniós intézmény csak angolul, franciául és németül tesz közzé egy álláshirdetést. Olaszország érvelésében elismerte, hogy elfogadható, ha az új tagállamok megjelenése miatt időlegesen nem készül fordítás minden hivatalos nyelvre, de az már diszkriminatív, hogy a régi tagállamok hivatalos nyelveire sem fordították azt le (138. o.).

A nemzetállami törekvések miatt, mint arra a kötet is rámutat, jellemzően nem is az államnyelvek vannak kitéve az egységesítés veszélyeinek, hanem a kisebbségi és regionális nyelvek (184. o.). Már maga az, hogy a nyelv fogalmát nem definiálja a jog, egyfajta tagállami voluntarizmusra ad alkalmat: csatlakozási okmányban már maga a tagország határozhatja meg azokat a nyelveket, melyeket hivatalos nyelvként kíván használni az Európai Unióban – kizárhatják, sőt a gyakorlatban ki is zárják a hivatalos nyelvek köréből a kisebbségi nyelveket, vagy éppen a bevándorlók nyelveit, illetve azokat, amelyeket dialektusnak minősít. Nem véletlen, hogy a nem hivatalos nyelvek ügye, a kisebbségi nyelvhasználat és a bevándorlók nyelveinek problémája nem merült fel a közösségi/uniós bíróságok előtt (144. o.).

Érdekes itt utalni arra a kötetben nem elemzett összefüggésre, amelyet a föderalizmus, többszintű kormányzás politikai, közgazdaságtani irodalma régóta felismert: a kormányközi verseny¹² miatt az adott csoporton belüli szegények és kisebbségek védelmét általában csak a magasabb szintű kormányzat tudja garantálni.¹³ Elsősorban azért, mert amennyiben a mobilitás útjában nincs jelentős akadály,¹⁴ akkor az az alsóbb szintű kormányzat, amely e csoport számára kedvezőbb feltételeket teremt, számíthat arra, hogy előbb-utóbb hozzá települnek majd át. Amennyiben e csoport nem „vonzó” az egyes nemzetállamok többségi társadalmá számára, akkor az ún. kiutasító verseny [*not-in-my-backyard competition*]¹⁵ megjelenésére számíthatunk: az egyes államok abban versenyeznek egymással, hogy melyikük tud rosszabb feltételeket ajánlani az ilyen csoportok számára.

A liberalizmus és a multikulturalizmus vitája. A kötet egészét áthatja a multikulturalizmus és a liberalizmus ütköztetése. A szerző állásfoglalásait meghatározza az az elméleti alapállása, mely szerint: „a multikulturalizmus elmélete szerint [...] a liberális állam semlegessége álságos, hiszen az egyenlőség álcája mögött minden

¹¹ T-185/05. sz. Olaszország kontra Bizottság ügyben 2008. november 20-án hozott ítélet [EBHT 2005., I-2077].

¹² Magyarul lásd pl. MIKE Károly: „A gazdaságpolitikai döntéshozatal nemzetek fölötti centralizációja és a közösségi gazdaságtan” *Közgazdasági Szemle* 2003. 254–268.

¹³ Magyarul lásd pl. CULLIS–JONES (2. lj.) 466; SZALAI (2. lj.) 425.

¹⁴ A nyelvi akadály ilyen lenne, de ha a bevándorlóknak kell dönteniük arról, hogy az Unióban mely országban telepednek le, akkor a nyelvi probléma mindenütt körülbelül ugyanolyan súlyos lesz a számukra.

¹⁵ Magyarul lásd pl. SZALAI (2. lj.) 432.

esetben valamely csoport hatalmi elsőbbségét mozdítja elő, miközben más csoportok és tagjaik esélyegyenlősége sérül.” (54. o.)

Talán a legélesebben a vitakérdés a Bíróság *diszkrimináció-tilalomra* épülő megközelítésének értékelésekor bukkan fel. A Bíróság joggyakorlata – a kötet alapján – viszonylag egyértelmű követelményeket állít. Az uniós intézmények számára lehetővé teszi, hogy eljárási szabályzataikban kiköthetik, hogy mely nyelveket használják meghatározott esetekben. Elvileg kifelé a polgárokkal a hivatalos nyelveken kell kommunikálniuk, de ez alól is van két fontos kivétel. Egyrészt „a jogalkotó szabadon dönthet arról, hogy [a gazdasági szereplők] egészben vagy legalább részben maguk viseljék a [...] szerv működési költségei[nek egy részét]” (102. o.). Másrészt az intézménynek nem minősülő szervek, például ügynökségek és irodák még szabadabban határozhatják meg nyelvhasználati szabályzatukat – ők akár a magánszemélyek felé használt nyelveket is korlátozhatják. A Bíróság szerint ugyanis, a közösségi jogból nem olvasható ki olyan általános elv, mely valamennyi közösségi állampolgár számára biztosítaná a jogot arra, hogy az ő érdekeit potenciálisan érintő valamennyi aktus le legyen fordítva a saját nyelvére. Hasonlóképpen egyértelműnek látszik az a gyakorlat is, amely lehetővé teszi, hogy az intézmények az álláshirdetéseiket csak azokon a nyelveken (és ezért a hivatalos lap csak azon nyelvű számaiban) tegye közzé, amelyek ismeretét elvárja, amennyiben az álláshirdetésről más nyelveken is lehet értesülni – vagyis az alapvetően más nyelven tájékozódók is megtudhatják, hogy az adott nyelveken közzétettek egy álláshirdetést. A szerző számára mindez a liberalizmus megjelenése: „az Európai Bíróság a liberalizmus semleges, egalitárius megközelítését követi és nem lép tovább a multikulturalizmus által fémjelzett, kisebbségeknek – ez esetben más tagállamokból származó uniós polgároknak – juttatandó többletjogok előírásáig.” (145. o.)

A multikulturalizmus alapján kritizálja az Unió nyelvpolitikájában kitüntetett helyet kapó *többynyelvűség* célját is: a tagállamok polgárai a tankötelezettség által előírt oktatási keretek között saját anyanyelvükön kívül legalább két másik nyelvet elsajátítsanak. Ez nyilvánvaló következménye a fent látott gazdasági-pénzügyi érvnek: a többynyelvűség csökkenti a tranzakciós költségeket. Ugyanakkor a szerző szerint sokkal fontosabb, hogy „a többynyelvűség valójában csökkenti az Unió nyelvi sokszínűségét, nem utolsósorban azért, mert különösen [a] domináns nyelvek elsajátítására ösztönöz” (171. o.), illetve, hogy az semmiféle gátat nem szab az angol nyelv terjedésének.¹⁶

A szerző kifejezetten elutasító az angol nyelv piaci térnyerésével, annak *lingua franca*vá válásával szemben. E mögött a folyamat mögött azt a közgazdasági összefüggést fedezi – helyesen – fel, amelyet a joggazdaságtani irodalom *útfüggőségként* ismer (a kötet ezt „valószínűség-érzékeny nyelvtanulásnak” nevezi): az angol nyelv terjedése egyfajta öngerjesztő folyamat, hiszen minél több ember beszéli azt, annál nagyobb ösztönzést jelent a többiek számára annak megtanulá-

¹⁶ A kritika – érthetően – még élesebb a 2007–2013-as Kultúra Program végrehajtásáról készített időközi jelentés esetén, amely azt javasolja, hogy a kevésbé használt nyelvekről az angolra, franciára, a németre és spanyolra (mint „kulcsnyelvekre”) történő fordításokat kellene támogatni, ezekről a nyelvekről nagyobb valószínűséggel fordítják majd tovább a műveket (155. o.).

sára (182. o.). Az útfüggőség mögött az ún. hálózati hatás húzódik meg: ha választani kell, hogy két csoport, két hálózat (két különböző nyelvet beszélők csoportja) közül melyikhez csatlakozunk, akkor a választást nem csak az befolyásolja, hogy a két csoport közül melyik nyújt nekünk nagyobb élvezetet (például melyik nyelv tűnik szebbnek, melyik irodalmát szeretnénk megismerni, melyik nemzet aktuális problémái érdekelnek bennünket inkább), hanem az is, hogy melyik csoport nagyobb. A csoportba belépve ugyanis egyben arra is lehetőséget kapunk, hogy másokkal kommunikáljunk. Az új belépőknek megéri egy már sok tagból álló hálózathoz csatlakozni. Emiatt azonban könnyen lehet, hogy nem a társadalom számára optimális döntések születnek. A legismertebb példa erre az irodalomban az ún. QWERTY-hatás: ha egyszer ez a billentyűzetkiosztás (az adott időben még írógép) terjedt el, akkor az újonnan vásárlóknak annak ellenére is megéri ilyen billentyűzetet vásárolni, hogy esetleg lenne olyan betűkiosztás, amely könnyebb, gyorsabb gépelést eredményezne (például, mert az adott nyelven az egymást gyakrabban követő betűk nem egymás közelében helyezkednek el). Ha ugyanis a QWERTY-billentyűzetet használjuk, akkor képesek vagyunk a többi írógépen, klaviatúrán is gépelni.¹⁷ Mostani példánkban ehhez hasonló hatás lehet az, ha mindenki a nagyobb közösséghez csatlakozva angolul tanul – ezzel is csökkentve a többi nyelv fennmaradásának, terjedésének esélyét.

A multikulturalizmus alapján állva a kritika tárgya nem csak az, amit az Európai Unió tesz (diszkriminációs alapra helyezi a nyelvi kérdést, a többnyelvűséget erőlteti), hanem az is, hogy mit nem tesz: túlzottan is a szabad mozgás elvének rendeli alá a többi politikáját, nem lép fel kellő eréllyel a szabadkereskedelem hátrányos hatásai ellen. Ez pedig szintén elősegíti az angol nyelv térnyerését, hisz ebben nagy szerepe van a kulturális, különösen audiovizuális termékekre is kiterjedő szabadkereskedelemnek, amelyet „versenyelőnye, a befektetések koncentrációja miatt egyértelműen az Amerikai Egyesült Államok dominál” (157. o.). Az Unió fellépése ezt tekintve kétarcú. Egyrészt, a Szerző helyeslésére találva, mindent megtesz a kulturális értéket hordozó áruk szabadkereskedelmének, és ezzel az angol nyelvű audiovizuális termékek behatolásának megakadályozása érdekében (184–185. o.). Másrészt viszont az áruk Unión belüli szabad áramlására vonatkozó rendelkezéseken nem tettek „kulturális kivételt; azaz nem alkalmaznak eltérő szabályokat a kulturális cikkekre nézve” (179. o.), illetve a kimentési lehetőségek homályos megfogalmazásai is nehezítik a saját kultúránkat védeni kívánó tagállamok dolgát (243. o.).

E ponton ugyanakkor komoly hiányérzet is támadhat az olvasóban – elsősorban pont azért, mert máshol nem feledkezik el az egyes általa helyeselt lépések hátulütőiről sem. Itt nem vizsgálja azt a kérdést, hogy ezek a protekcionista eszközök – különösen az internet korában, vagy az előbb látott automatikusan kialakuló útfüggőség, „valószínűség-érzékeny nyelvtanulás” miatt – nem hatástalanok-e. Vagyis

¹⁷ A QWERTY-jelenségről (és annak kritikájáról), ill. az útfüggőségről összefoglalásul: Stan J. LIEBOWITZ – Stephen E. MARGOLIS: „Path Dependence” in Boudewijn BOUCKAERT – Gerrit DE GEEST (szerk.): *Encyclopedia of Law and Economics, Volume I. The History and Methodology of Law and Economics* (Cheltenham: Edward Elgar 2000) 981–998.

nem olyasmiről van-e szó, amikor jogi, politikai eszközökkel kezelhetetlen jelenséget próbálunk ezekkel megoldani, befolyásolni. E ponton elfeledkezik a fent látott politikai problémáról is: a szabadkereskedelemmel szemben általa követelt nemzetállami szuverenitás könnyen vélhetően nem a nyelvi sokszínűséget, hanem csak a hivatalos állami nyelvek védelmét, és a kisebbségi nyelvek eltűnésének gyorsulását eredményezné.

Más kérdés, hogy a nemzetállamok ezen egységesítő törekvéseit talán egy kicsit túl kemény kézzel is kezeli. Pontosabban a multikulturalizmus elleni nem liberális, hanem például ún. republikánus vagy komunitariánus érvekre nem fordít kellő figyelmet,¹⁸ nem vizsgálja meg azt például, hogy a politikai közösség érdekeinek, értékeinek védelme nem írja-e felül (pontosabban mikor írhatja felül) a multikulturalizmusból fakadó kisebbségi csoportokat, kisebbségi nyelveket, bevándorlókat megillető jogvédelmet.

Végezetül – bár a szövegnek magáért kell beszélnie – nem feledkezhetünk el a szerzőről sem. Lános Petra Lea nem csak a téma elméleti ismerője, hanem amint a kötet előszava is tájékoztat minket, egyben az Európai Unió hivatalos tolmácsa is. Eddig elemzett értékvalasztásai, állásfoglalásai mögött e gyakorlati tapasztalatból levont következtetések is ott rejlenek.

És persze (különösen a többnyelvűség programjának értékelésekor, az anyanyelvhasználat védelmekor) talán a tolmácsok lobbierdeke – mondaná a rosszmájú közgazdász.

Szalai Ákos*

¹⁸ Lásd pl. Michael SANDELL: *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy* (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press 1998).

* Tudományos munkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30; egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30.
Email: szalai.akos@jak.ppke.hu.